

КРУПКО О. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РУКИ НА КЛАВІШІ СЛОВА КЛАДУ...

(художньо-стилістичні фігури у творах Ліни Костенко)

У статті розглянуто художньо-стилістичні фігури, завдяки яким афоризми Ліни Костенко набувають особливої образності, оригінальності та емоційної дієвості.

Ключові слова: афористика, художньо-стилістичні засоби, паралелізм, хіазм, анафора, градація.

В статье рассматриваются стилистические фигуры, благодаря которым афоризмы Лины Костенко приобретают особую образность, оригинальность и эмоциональную действенность.

Ключевые слова: афористика, художественно-стилистические способы, параллелизм, хиазм, анафора, градация.

The article triggers stylistic figures of Lina Kostenko, due to which aphoristic structures achieve specific imagery, originality and emotional activity.

Key words: aphoristics, stylistic means within fiction, parallelism, chiasmus, anaphora, gradation.

Відомо, що афоризми, репрезентуючи багатий потенціал інтелектуальної, філософської та естетичної думки, розширюють світ духовних запитів людини, формують її моральні переконання, тобто стимулюють розвиток, збагачення етносу, а тому виховна роль їх, а отже й **актуальність** дослідження, думаю, є безсумнівною. І впливають вони на адресата не лише своїм мудрим змістом, переконливістю, але й особливою вишуканістю, красою форми, яка досягається використанням різних художньо-стилістичних засобів. Із стилістичних фігур в афоризмах Ліна Костенко найчастіше використовує градацію, анафору, паралелізм, антитезу, хіазм, а також риторичне запитання, еліпсис та інші.

Градація – розташування однорідних слів, наступні з яких підсилюють смислове значення судження {1; 97}

Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.

Не бійся правди, хоч яка гірка,

не бійся смутків, хоч вони як ріки.

Людині бійся душу ошукать,

бо в цьому схибиш – то уже навіки.

Градація (від лат. *gradation* - поступовість, підвищення, посилення) - стилістична фігура, що полягає в поступовому посиленні засобів

художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої емоційно-стиислової значущості образу, коли вирази нанизуються з усе зростаючим чи спадаючим значенням або коли наявний поступовий перехід від одного до іншого, від нищого до вищого чи навпаки.

Ліна Василівна застосовує градацію як засіб посилення емоційності, коли кожне наступне слово включає в себе зміст попереднього й поглиблює його, виділяючи новий смисловий відтінок.

*Спини мене спини і схамени
Ще поки можу думати востаннє
Ще поки можу але вже не можу
Настала черга й на мою зорю
Чи біля тебе душу відморожу
Чи біля тебе полум'ям згорю.*

Нерідко для створення ефекту градації вона вміло використовує риторичне запитання:

*А що таке життя?
Чи те, що переждалось,
Чи все-таки життя –
Це те, що відбулось?*

Риторичне запитання у творах Ліни Костенко є не лише засобом вираження авторського ставлення до дійсності, але й передбачає певну реакцію читача. За допомогою цього стилістичного прийому майстриня слова закликає читача до роздумів, привертає його увагу до важливої інформації і звичайно надає експресивності змісту висловлювання.

*Ластівки тікають із Європи.
Що поробиш? Скрегіт, регіт, рев,
Чад, бензин, вібрації, галопи, -
Птиці мертві падають з дерев.*

Широке застосування риторичних запитань у її творах можна пояснити також його здатністю виділити основну думку висловлення. Слід зазначити, що риторичні запитання можуть складати кілька абзаців. З кожним реченням експресивність збільшується, поступово автор підводить читача до основної думки.

*Але ж, мабуть, ми правди не зурочим,
Що світ вже так змішаний на злі,
що як платити злочином за злочин,
то як же й жити, люди, на землі?*

Афоризм може бути фрагментом якогось твору, може цілий твір

«розбиратися» на афоризми. У Ліни Костенко часто саме так. Хоч би взяти історичний роман «Берестечко»:

Ба, може часом гетьману потрібно

Пройтися пішки по своїй землі?

Але чи й справді ми німі для світу,

чи може, трохи світ недочува?

Які ж вас дзвони одридають?

Хто проведе у божу путь?

А може, часом, гетьману потрібно

Почуть про себе правду з перших вуст?

Існують досить різноманітні форми використання риторичних запитань. Найчастіше в афоризмах застосовуються запитання-звертання, які закликають читача розділити погляди автора з даного питання чи проблеми.

Що ж це виходить?

Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?!

Його можна назвати прагматичним маркером матеріалу, який стимулює читача до співпраці таким чином, щоб впливати на його ставлення до змісту {1;519}. Часто риторичне запитання ставиться не для відповіді, а для того, щоб надати виразу патетичності та піднесеності.

Стеля і стеля

А де ж висота?

Що за поет

як піввіку лякався?

Звикли до правди мої вуста

Нащо їм чорне вино лукавства?

Нерідко авторка афоризму звертаються до предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи. Знак запитання може опускатися, як у наступних рядках:

... де бувають мислячі інако?

Мабуть, лиш там, де мислять всі однако.

Як і стилістичний прийом градації, композиційну функцію в творі може виконувати анафора, яка здавна поширена в літературі та ораторському мистецтві. **Анафора** (від грец. *anaphora* піднесення, єдинопочаток) – це риторична фігура, вживана на початку віршованих рядків у вигляді звукового, лексичного повтору чи повторення синтаксичних, строфічних структур упродовж усього твору або його частини.

І все на світі треба пережити.

І кожен фініш – це, по суті, старт.

Тобто стилістична фігура, що ґрунтується на повторенні початкових звуків, їхніх сполук, слів, конструкцій у кількох контактних реченнях.

І не знецінюйте коштовне,

не загубіться у юрбі.

Не проміняйте неповторне

На сто ерзаців у собі.

Я дерево, я сніг, я все, що я люблю,

І може, це і є моя найвища сутність.

І дощ, і сніг, і віхола, і вітер.

Високовольтна лінія Голгоф.

Чи він мені,

чи я йому - нерівня.

Нерівня душ –

це гірше, ніж майна.

Завдяки їй збільшується семантичний обсяг мовних одиниць, увиразнюється експресивний колорит твору.

Є вірші – квіти. Вірші – дуби.

Є іграшки – вірші. Є рани.

Є повелителі і раби.

І вірші є – каторжани. Л. Костенко.

Де треба, вчасно притамує гнів,

Де треба, скаже правди половину.

Щасливий дар.

Анафора підносить емоційну силу твору, сприяє його композиційній стрункості й завершеності.

Інверсія (від лат. *inversio* перестановка, перевертання) як стилістична фігура в художній літературі чи в художньому мовленні полягає у незвичному, часто одивненому розташуванні слів у реченні, очевидному порушенні синтаксичної конструкції задля смислового увиразнення висловлення, незвичайна розстановка слів у реченні для того, щоб найбільш значуще слово чи слова особливо підкреслити, звернути на них увагу.

Руки на клавіші слова кладу...

При майстрах яюсь легше.

Вони – як Атланти,

Держать небо на плечах.

Тому і є Висота.

Зазвичай підмет стоїть перед присудком, означення – перед означуваним словом і т. д. В інверсії – інакше.

Єдине, що від нас іще залежить –

Принаймні вік прожити, як належить.

Я дуже тяжко Вами відболіла...

Коли слово переміщується з його звичайного місця на інше, воно стає більш помітним, підкреслюється його значення і звучання в контексті.

Єдина мить – під небом на землі

Отак побути наодинці з Вами.

Крім порушення порядку слів, експресивність афоризмів у Ліни Василівни також часто пов'язана з частковим порушенням логічно-смыслових відношень, побудованих на парадоксальності, яка надає їм особливої оригінальності та новизни:

Парадокс (від грец. *paradoxos* - несподіваний, дивний) являє собою міркування, що містить формальну суперечність, а під час його доведення можна одночасно підтвердити істинність і хибність судження, стилістичний прийом навмисного порушення логічних зв'язків у тексті з метою створення іронії, комічного ефекту, підкреслення жанрових і стилістичних особливостей.

І бува така пласка глупота однозначна

Себе ховає за гучні слова.

Поки геній стоїть, витираючи сльози,

Метушлива бездарність отари свої пасе.

Як дотепний афоризм, основою якого є два антоніми, він був відомий здавен. У художній літературі відіграє функцію одивнення.

Великі поети не вміють писати вірші.

Словом – це вислів, що різко розходиться із загальноприйнятими уявленнями, нерідко зовні здається нелогічним. Для парадокса характерна короткість та закінченість думки.

Політика – це танці паралітика.

Афористичний вислів може містити також тонку іронію:

XX вік – а й досі де-не-де

Трапляються іще неандертальці.

Здається ж, люди, все у них людське,

але душа ще з дерева не злізла.

Інколи парадокс застосовується при переосмисленні відомого афоризму

чи сентенції. Так, вислів

*Та й власне, що ж, відомо вже давно:
Співає кожен, хто якої може.
І так співає, як йому дано
створено саме за таким принципом.*

Багато пародійних одиниць у Ліни Василівни є алюзіями на відомі афоризми, прислів'я чи приказки.

*Багатому і діти чорт колише,
а бідному і янгол не рідня.
Чужа душа – то, кажуть, темний ліс.
Перелузали зиму, як насіння
удвох одні на тій-таки печі.*

За посиленої алогічності висловлення у парадоксі виникає несподівано нова, свіжа думка.

*Не служать очі на таке дивиться,
щоб так двоїлась хлопцеві душа!
Знайшов собі ти дівчину до пари,
а я ускочив під дурного греблю.*

Саме на фрагментарному використанні прислів'їв досягнуто іншого ефекту, причому гумористичного. Вихідний афоризм набуває якісно нового смислового навантаження:

*Було не вип»є, бідна, і не з»їсть-
Уся пішла в роботу і у злість.*

конкретизуються з поправкою на світосприйняття автора і знак оцінки змінюється:

*А правда, пане, слово більмувате,
Воно не бачить, хто його сказав.*

Інколи вживається Ліною Василівною як особливий різновид алегорії:

*Вся Україна полум»ям горить,
Він і на цьому теж нагріє руки,
Де треба, вчасно притамує гнів,
Де треба, скаже правди половину.
Щасливий дар.*

Еліпсис (від грец. *elleipsis* брак, нестача) позначає стилістичну фігуру, яка засвідчує опущення певного члена речення чи словосполучення, що легко відновлюється за змістом.

*Це тихе сяйво над моєю долею!-
Воно лишилось на усе життя.*

Нерідко еліпсис вживається задля лаконізму, стислості, експресивності вираження думки, розкриття напруженої дії.

*Розтروщений камінь –
уже не граніт.*

Часто зумовлений потребою економії мовних зусиль, прагненням передати динаміку ситуації чи емоційне збудження, розгубленість мовця, бажанням уникнути повторення слова.

*Ми – атомні заложники прогресу
Вже в нас нема ні лісу
ні небес
Так і живем
од стресу і до стресу
Абетку смерті маємо –
АЕС.*

*Коли над нею не було вже стелі,
а тільки небо, небо і зірки (були).*

Еліпсис підтримується синтаксичним паралелізмом.

Паралелізм (від. грец. *parallelismos* - порівняння, аналогія, уподібнення, спільність ознак або дій) - стилістична фігура мовлення, що ґрунтується на тотожності синтаксичної будови, модальності й інтонування двох контактних речень або їхніх частин, як композиційний прийом полягає у протиставленні двох чи кількох образів, найчастіше явищ природи та світу людини.

*Що доля нелегка -
в цім користь і своя є.
Блаженний сон душі
Мистецтву не сприяє.
Життя людського строки стислі
немає часу на поразку.*

Це коли дві різні думки в реченні створюють єдиний виразний образ: паралельне зображення явищ з різних сфер життя, показ одних явищ на тлі інших, зіставлення їх переважно за ознакою дії. За своєю зображальною функцією паралелізм є близьким до порівняння:

*Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.
Поезія – рідна сестра моя.
Правда людська – наша мати.
Шалені темпи. Час не наша власність.*

Фантастика – не мріяв і Жюль Верн.

В останніх реченнях вдало поєднано синтаксичний паралелізм з **хіазмом** (від грец. *chiasmōs*- *перехрещування*), у якому спостерігається протилежність основних елементів двох однорідних словосполучень, хрестоподібне розташування їх у вигляді грецької літери X. Графічно хіазм виглядає таким чином: **A:B= B:A**. тобто стилістична структурно-синтаксична фігура мовлення, що ґрунтується на перехрещенні, семантичній трансформації синтаксичних структур двох суміжних відрізків тексту. Вона посилює мовну виразність вислову і часто будується на протиставленні:

*Крізь дощ і сніг
Дебати і дебюти.
Ми є тому,
Що нас не може бути.*

У сучасному мовознавстві хіазм вважається стилістичною фігурою зворотного синтаксичного паралелізму, в якому другій половині фрази властивий зворотний порядок слів.

*... ще не було епохи для поетів,
але були поети для епох.
Дійшли до того, сваримся навзаєм!
Ніяк не можемо рішення прийняти.
То треба знати, чого іще не знаємо,
То знаємо те, чого не треба знати.*

В останньому реченні авторкою вжито ще один тип стилістичних фігур – **антитезу** (від грец. *протиставлення*), побудовану на співставленні контрастних понять та образів, які підсилюють враження. Принцип антитези відомий всім періодам історії літератури та ораторського мистецтва. Як спосіб архітектоніки, іноді твориться на відкритій опозиційності лексем, часто завдяки антонімам. Антитеза може бути простою за умови одного протиставлення і розгорнутою, якщо вона має кілька протиставлень або пронизує весь текст:

*Від того кидався берега до того.
Любив достаток і любив пісні.
Це, як скажімо, вірувати в бога
І продавати душу сатані.
Оце і все.
Одна така поразка
закреслює стонадцять перемог!*

Вживається зокрема в поєднанні з хіазмом:

Куди йдемо?

Який лишаєм слід?

Хто пам'ять змив як дощик акварельку?

Все менше рук,

що вміють сіять хліб;

Все більше рук,

що тягнуть все у пельку.

Антитеза відзначається зіставленням опозиційних понять, вмотивованим контрастуванням смислових значень. Спостерігається особливе протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів тощо.

І я прийшла не струшувать ренклод

І не робить з плодів твоїх набутку.

Чужі приходять в час твоїх щедрот,

А я прийшла у час твого смутку.

Ото така вже вдача потайна,

Бо на обличчя з янголами схожа,

Але в душі – то чистий сатана.

В останньому рядку антитеза поєднується з еліпсисом.

Отже, з наведених прикладів видно, що вміле використання Ліною Костенко художньо-стилістичних засобів, зокрема таких стилістичних фігур як хіазм, анафора, градація, еліпсис, антитеза, риторичне запитання та інших, надає їй афоризмам особливої образності, оригінальності та емоційної дієвості. Також саме завдяки ним формується так званий “високий” стиль в афористиці.

У роботі використано метод аналізу симптоматичної вибірки афоризмів із творів поетеси, а також стилістичний метод.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олена Селіванова. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006.
2. Ліна Костенко . Маруся Чурай. Історичний роман у віршах, видавництво художньої літератури «Дніпро», 1982.
3. Ліна Костенко. Вибране. - К., видавництво художньої літератури «Дніпро», 1989.
4. Ліна Костенко. Берестечко. Історичний роман, К., «Український письменник», 1999.